JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM

Arkeologisk rapport 2021:17
Anna Ödeén

Gästgivaregården 1:96

Arkeologisk utredning steg 1 inför nytt område för lättare industriändamål, inom fastigheten Gästgivaregården 1:96, Vrigstad socken i Sävsjö kommun, Jönköpings län

Jönköpings läns museums dnr: 2021-141
Länsstyrelsens dnr: 431-4326-2021

Rapport, foto och ritningar: Anna Ödeén
Grafisk mall: Anna Stålhammar
Distribution: Digital pdf

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Upphovsrätt, om inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY. Villkor finns tillgänglig på http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv .
Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor, Geografiska Grunddata samt Geodata (FUK) är återgivna enligt tillstånd: Fastighetskartan © Lantmäteriet. Ärende nr MS2007/04833, nr MS2012/03742 samt dnr i2012/1091. Terrängkartan, samt GSD–Översiktskartan: Lantmäteriet (CC0)
ISSN: 1103-4076

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2021

Rapport över utförd arkeologisk undersökning

Beskrivning av undersökningsresultaten.

Inledning
Sävsjö kommun planerar att ta fram en detaljplan över ett verksamhetsområde för lättare industrier inom fastigheten Gästgivaregården 1:96, Vrigstad socken i Sävsjö kommun. I samband med de planerna har Jönköpings läns museum genomfört en arkeologisk utredning etapp 1 av området som var cirka 2 hektar stort.
Ansvarig för fältarbete och rapport var antikvarie Anna Ödeén och för kart- och arkivanalysen ansvarade kulturgeograf Ådel Vestbö-Franzén, båda anställda vid Jönköpings läns museum. Arbetet gjordes i juni 2021.

Fornlämningsbild
Gällande den mer övergripande fornlämningsbilden över Vrigstad hänvisas till kart- och arkivanalysen, sidan 6. Vid kartanalysen kunde i 1808 års storskifteskarta utläsas att utredningsområdet hörde till Vrigstads Gästgivaregårds ägor och att det låg i ett område benämnt *Stora Hagar*. En markering i kartan strax öster om utredningområdet benämns som ”öde torp” (figur 5). Enligt Ådel Vestbö-Franzén kan det under torpbegreppet vid denna tid dölja sig medeltida ödegårdar, se vidare under resultat.

Omkring 30 meter sydväst om utredningsytan ligger ett röse, L1972:5933, det är skadat och vid besök på platsen kunde också konstateras att det är helt överväxt av blåbärsris, på röset växer också ungbjörkar och en gran (figur 4). I närområdet till den nu aktuella ytan gjordes en utredning 2001, då två härdar påträffades, L1972:5324. I övrigt finns i närområdet få kända forn- och övriga kulturhistoriska lämningar.

Resultat
Utredningsområdet låg i Vrigstads östra delar, utmed vägen mot Stockaryd. Terrängen utgjordes av ett plant krönläge samt sluttningar mot nordväst, norr och nordöst. I öster och söder gränsade den aktuella ytan till sankare marker, där ängsull blommade vid utredningstillfället. Det är det sankare området som på 1808 års karta benämns *Böttekullamossen*. I norr avgränsades området av Stockarydsvägen.

Vid inventeringen påträffades två områden med fossil åker, Id1/L2021:3644 och Id2/2021:3645 (figur 2).

Id1/L2021:3644 låg i ett mindre platåläge i en nordöstsluttning och var omkring 30 x 30 meter stort och innehöll 6 röjningsrösen och en röjd yta. Den röjda ytan som var omkring 20 x 20 meter och omgärdades av röjningsrösena som var runda 1,5-3 meter i diameter och 0,2-0,3 meter höga (figur 3). Röjningsrösena var kraftigt övermossade, men där så var möjligt kunde ett stenmaterial av 0,2-0,4 meter stora stenar ses. Ett röjningsröse var upplagt mellan två större block. Intressant i sammanhanget är indikationen på att en medeltida gård kan ha legat öster om Böttekullamossen, vilket ger vid handen att dessa, till synes äldre röjningsrösen, eventuellt hör samman med den gården.
Id1/L2021:3644 är en fornlämning.

Id2/L2021:3645 låg i en nordvästsluttning och bestod av 6 röjningsrösen som var oregelbundna till formen och 2-4 meter stora samt 0,3-0,5 meter höga. Några var uppslängda mot större block. Inom Id2 var stenmaterialet något större; 0,2-0,6 meter. Den fossila åkern inom Id 2 har en mer sentida karaktär än den inom Id1. Id2/L2021:3645 är en övrig kulturhistorisk lämning.

Referenser
Kristensson, A. 2002. *Vrigstad grustäkt – två härdar. Arkeologisk undersökning, Vrigstad socken i Sävsjö kommun Jönköpings län.* Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 2002:31. Jönköping.

Administrativa uppgifter

IDENTIFIERINGSUPPGIFTER

Dnr: 141/2021	**Dnr enl Lst beslut:** 431-4326-2021		**Rapport:** 2021:17
Landskap: Småland	**Län:** Jönköping	**Kommun:** Sävsjö	
Socken: Vrigstad		**Trakt/kvarter/fastighet:** Gästgivaregården 1:96	
Ekonomisk karta: 63E 5gN	**Fornl nr:** L2021:3644-45		**Stad:**
N: 6356910	**E:** 469654	**Nivå – lägsta:** 215 m.ö.h.	**-högsta:** 220 m.ö.h.

UNDERSÖKNINGENS ART OCH OMFATTNING

Typ av exploatering:				
Typ av undersökning: Arkeologisk utredning, steg 1				
Uppdragsgivare: Sävsjö kommun		**Ansvarig institution:** Jönköpings läns museum		
Fältarbetsledare: Anna Ödeén		**Fältarbete from** 17 jun 2021 **tom** 17 jun 2021		
Antal arbetsdagar i fält:				
Undersökningens omfattning	**Utredd yta/m²**	**Schaktad yta/m²**	**Schakt/löpm**	**Volym/m³**
	20 000			

UNDERSÖKNINGSOBJEKT OCH UNDERSÖKNINGSRESULTAT

Uppgifter ur RAÄ:s fornl.reg	**Sammansatta lämningar:**
Lämningar:	
Undersökningsresultat	**Sammansatta lämningar:** Fossil åker
Anläggningar: Röjningsrösen	
Totalt antal undersökta **-gravar:**	**-boplatskonstruktioner:**
Datering:	

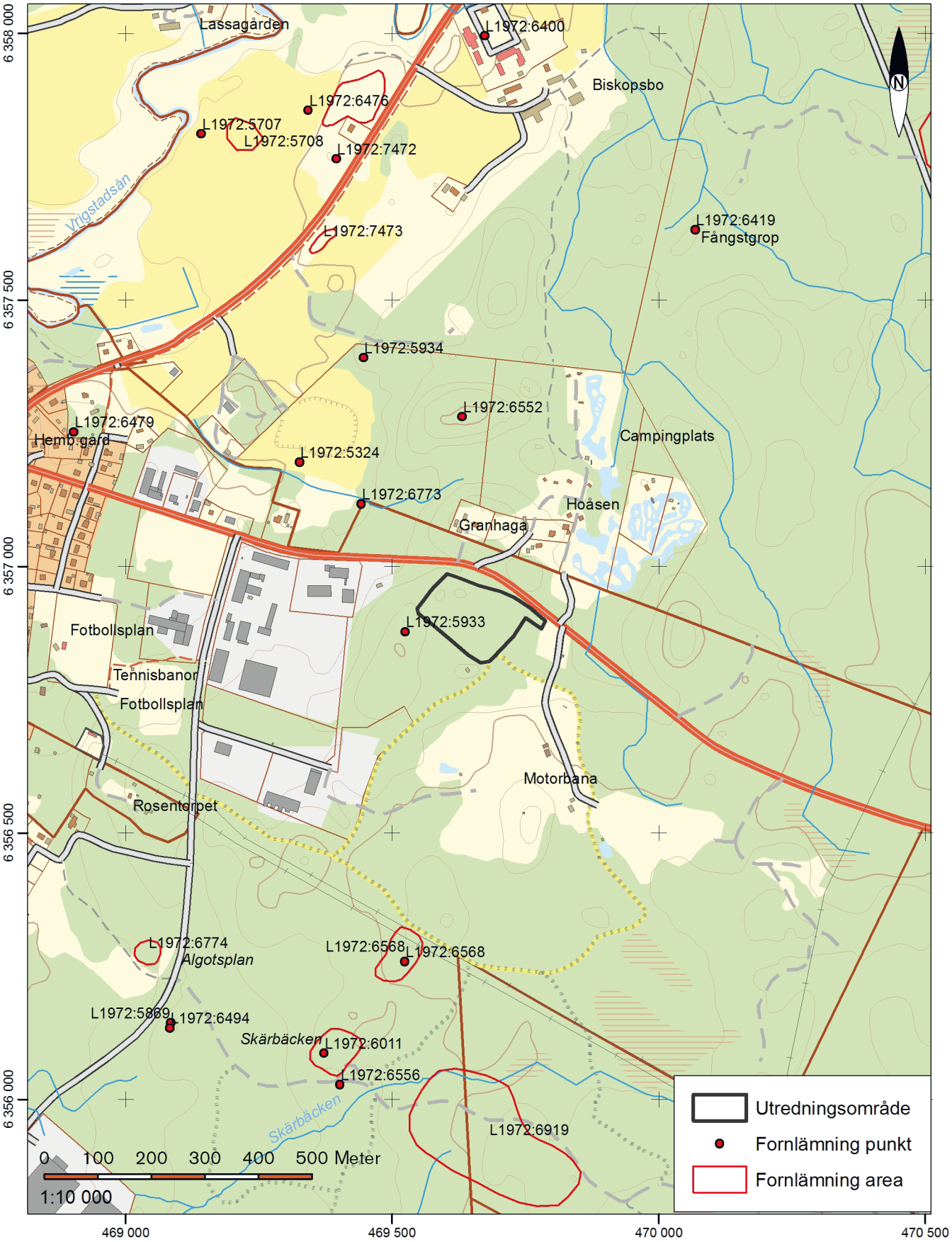

Figur 1. Utdrag ur ekonomiska kartan, blad 64E 1eN. Skala 1:10 000.

Figur 2. Plan med de nyregistrerade lämningarna inom utredningsområdet.

Figur 3-4. Ovan: ett av de flacka röjningsrösena inom Id1/L2021:3644. Nedan: Det skadade gravröset L1972:5933.

Kartanalys av Ådel Vestbö-Franzén

Vrigstad var centralorten i Västra härad innan Sävsjö etablerades som stad i och med järnvägens dragning vid mitten av 1800-talet. Läget i landskapet, fornlämningsbeståndet samt ortnamnen (bl.a Köpstad och Biskopsbo) beskriver, tillsammans med dokumentationen av den romanska kyrka som fanns här fram till 1800-talets slut, en ort med centrala funktioner. Bygderna kring Vrigstad är bland de som har de äldsta skriftliga beläggen i länet, tack vare etableringen av cistercienserklostret Nydala vid mitten av 1100-talet och den korrespondens kring äganderättsliga frågor som skedde under tidig- och högmedeltid. Första gången ortnamnet förekommer i skriftliga källor är när en präst: ”S Sacredoti de vrigstad”, nämns i ett brev från biskop Karl i Linköping angående ägodelning mellan Vrigstads kyrka och Nydala kloster. Brevet är troligen skrivet någon gång mellan åren 1216 och 1220 (Andersson 2009). Linköpingsbiskopen ägde mark i Vrigstadbygden under tidig- och högmedeltid och de ovanligt rika utsmyckningarna i den tidigmedeltida romanska kyrkan som troligen var utförda av eller inspirerade av den danska Jörlundagruppen understryker ytterligare ortens centrala betydelse. Under 1200-talet verkar kyrkan komma under Nydala klosters förvaltning. Det är möjligt, men ännu inte arkeologiskt fastställt, att en kastal fanns intill den tidigmedeltida kyrkan. I kartan från 1808 avbildas ett klocktorn i form av en kastal/kampanil intill kyrkan, men avbildningen *kan* ha varit en fri fantasi eftersom en äldre karta avbildningar visar en vanlig klockstapel i trä. Marknaden i Vrigstad har inte kunnat dateras, men den bör ha existerat senast under senmedeltid.

Utgångspunkten för denna studie är storskifteskartan från 1808. Det aktuella området är beläget ca 1,2 kilometer öster om det historiska Vrigstad. Kyrkan och Prästgårdens ägor låg väster om bron över Vrigstadsån medan marknadsbodarna och galgbacken låg öster om ån, den centrala orten sträckte sig således ut sig på ömse sidor om bron. Med tanke på ortens centrala plats under övergången mellan yngre järnålder och medeltid samt medeltiden igenom och in i efterreformatorisk tid bör Vrigstads omland behandlas med största vaksamhet ur arkeologisk synvinkel.

Det aktuella området låg 1808 på Vrigstad Gästgivaregårds ägor, i en av hagarna som gick under namnet Stora Hagar. Intill utredningsområdets östra gräns fanns en sankmark vid namn Böttekullsmossen och öster om denna finns några mindre, inhägnade ängar vid namn Böttekull. Ägomarkeringarna under nummer 72 benämns som ”öde torp”. Under torpbegreppet som det uppträder under denna tid kan medeltida ödegårdar dölja sig. Förleden Bötte- väckte mitt intresse och enligt de Ritz dialektlexikon definieras Bötte/Bötta på följande sätt:

”BÖTTA, v. köra hö till vägen; säges om höets framforsling från spridda håll i skogen, på första snö, till en allmännare under hela vintern begagnad väg, der det upplägges, för att sedan i färreomgångar hemföras efter behof och lägenhet. Hj. Jfr böta (bota), hvaraf det troligen bör härledas,
så att det egentligen betyder iordningställa.”

Det framgår dock inte från vilken dialekt bötte/bötta kommer men enligt ortnamndatabasen SOFI har ortnamn med förleden Bötte/Bötta– ca 40 belägg i Sverige. Inget Böttekulla kan identifieras i Vrigstad i Smlh eller i mantalslängderna fram till 1769 då Böttekullen omnämns för första gången. Eftersom torpet anges som öde i kartan från 1808 bör det ha existerat under endast några årtionden. Icke desto mindre kan det tänkas att lämningar efter torpet finns inom utredningsområdet.

Källor på nätet

http://runeberg.org/dialektl/0110.html (hämtat den 12 juni 2021)

Arkiv:

Riksarkivet (RA): mantalslängder 1642–1820. Vrigstad socken

Kartunderlag:

Lantmäteristyrelsens arkiv (LMA): Akt nummer E128-39:2, Vrigstad socken, Vrigstad, storskifte, 1807. Olof d:ä Chytraeus.

Litteratur:

Klo-Andersson, Anna. 2009*, Vrigstad gamla kyrka. Schaktning inför bergvärmekonvertering i Vrigstads kyrka Vrigstads socken i Sävsjö kommun Jönköpings län.* Jönköpings läns museum, Arkeologisk rapport 2009:17.

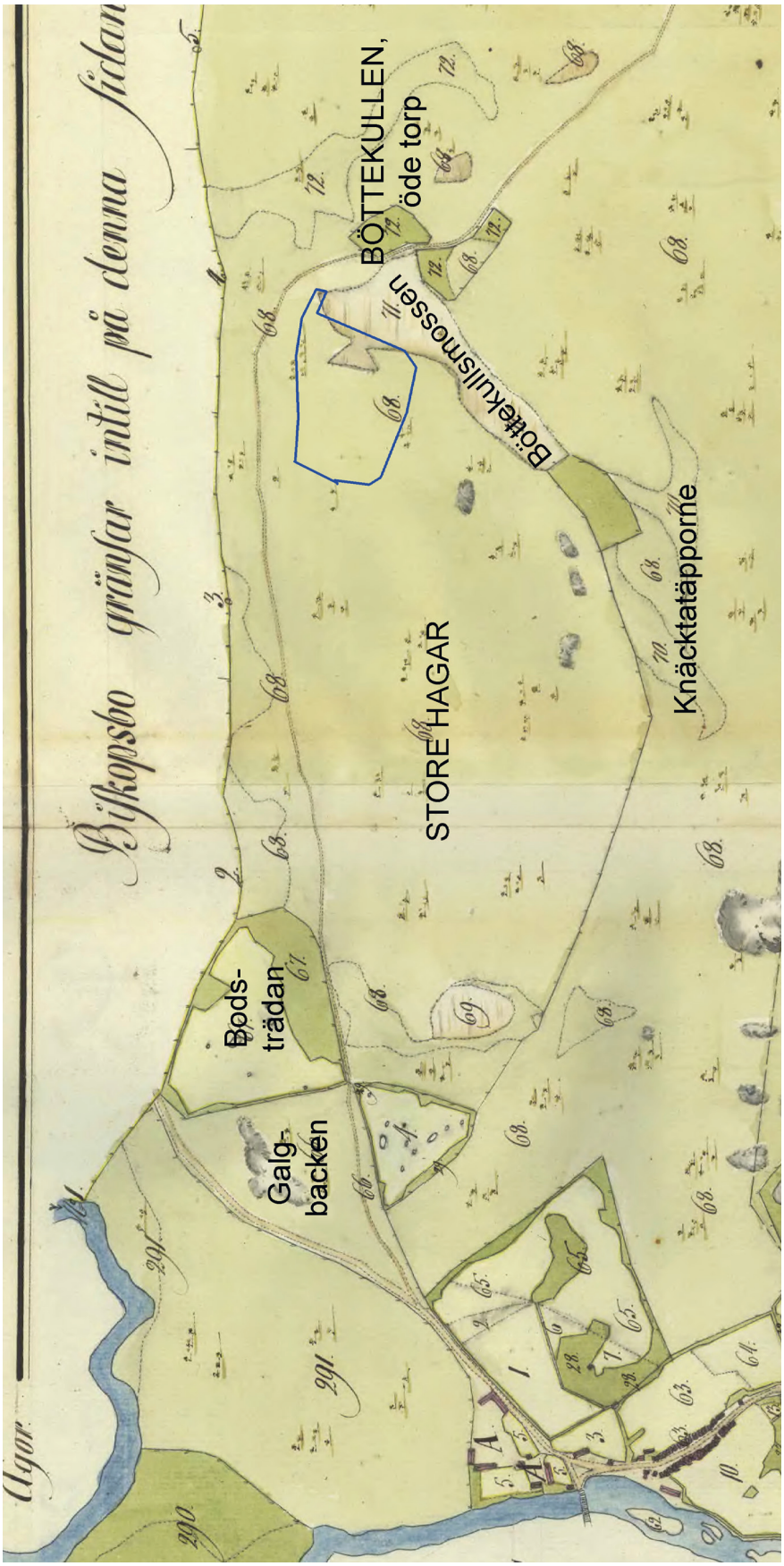

Figur 5. Storskifteskartan från 1808 som bland annat visar Böttekullamossen och platsen för ödetorpet. Utredningsområdet är blåmarkerat i kartan.

DEN UPPDRAGSARKEOLOGISKA PROCESSEN

Uppdragsarkeologin regleras av 2 kap. 10–14§§ i Kulturmiljölagen samt genom direktiv och föreskrifter. Arkeologiska uppdrag indelas i flera etapper: arkeologisk utredning, förundersökning och undersökning. Processen syftar i första hand till att bevara fornlämningarna, vilket är grundtanken i kulturmiljölagen.

Arkeologisk utredning
Arkeologisk utredning görs i två steg. Den första etappen, steg 1 (AU1), innebär att befintlig kunskap i form av arkivmaterial, äldre handlingar och historiska kartor samt litteratur och uppgifter om tidigare undersökningar sammanställs. Därtill görs en fältinventering i syfte att lokalisera tidigare okända fornlämningar. Steg 2 (AU2) utgör den del där som innebär markingrepp i form sökschakt med grävmaskin och provrutsgrävning. Om det konstateras förekomst av ej ovan mark synliga fornlämningar så kan ärendet gå vidare till en arkeologisk förundersökning.

Arkeologisk förundersökning
En arkeologisk förundersökning (FU) syftar till att fastställa och beskriva fornlämningens karaktär, datering, utbredning och komplexitet samt att ta till vara fynd. Resultaten ska kunna ligga till grund för länsstyrelsens bedömning av kunskapspotentialen inför kommande beslut om tillstånd till ingrepp i en fornlämning. Förundersökningen ska också ge underlag för företagarens (exploatörens) vidare planering. Om fornlämningen efter förundersökning bedöms vara välbevarad och ha vetenskaplig potential går det vidare till nästa steg i processen - en arkeologisk undersökning.

Arkeologisk undersökning
En arkeologisk undersökning (UN) utförs med anledning av att en fornlämning behöver tas bort. Syftet med en arkeologisk undersökning är att dokumentera en fornlämning, ta till vara fornfynd, rapportera och förmedla resultaten för att skapa kunskap av relevans för myndigheter, forskning och allmänhet. Dokumentationsmaterialet och fynden ska bevaras för framtiden samt tolkas vetenskapligt och infogas i ett kulturhistoriskt sammanhang. Undersökningen innebär att hela eller delar av fornlämningen slutgiltigt tas bort.
Efter att fornlämningen tagits bort är marken fri att exploatera ur fornlämningssynpunkt.

Mer information om den uppdragsarkeologiska processen finns på Riksantikvarieämbetets hemsida.

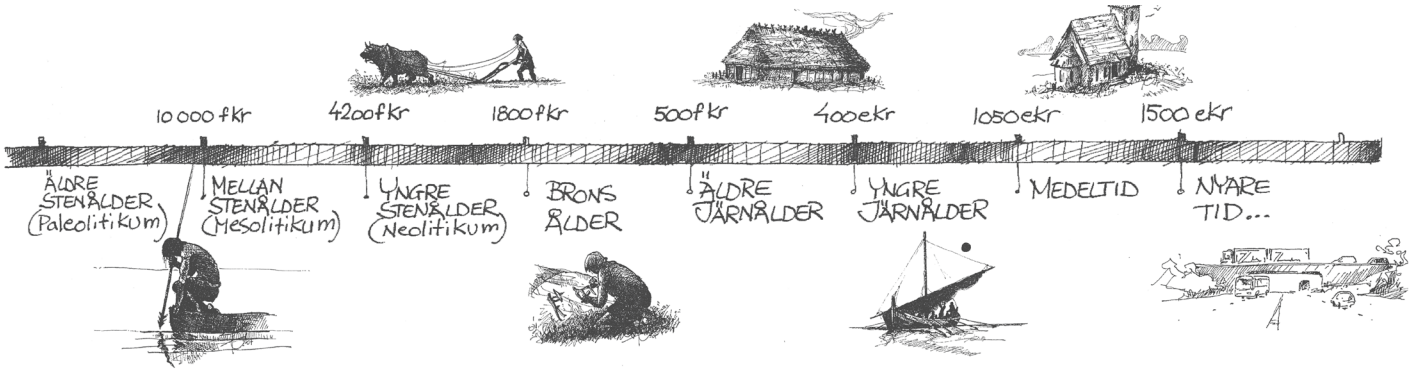

Sävsjö kommun planerar ett nytt område för mindre industrier i Vrigstads östra delar. Inför det arbetet gjordes en arkeologisk utredning genom fältinventering av platsen.

Vid det här arbetet påträffades röjningsrösen. Kanske hör de samman med torpet Böttekullen som låg strax intill? Redan på 1808 års karta benäms det som öde.

Arkeologisk rapport 2021:17
JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM